

זכות הציבור ליהנות מעתיקות

שילוב שרידים ארכיאולוגיים בתכנון שטחים ציבוריים פתוחים וחצרות מבנים

מאת רם איזנברג

לכו, בבואנו לבחון את ערכם של אתרי עתיקות בקונטקסט אורבני, יש להחיל מערכת שיקולים אדריכלית בנוסף לשיקול המדעי הטהור, אשר תעלה את ערכו של אתר שאינו מוכרז, אך לאו דווקא את רמת הטיפול בו.

התכנון באתר ארכיאולוגי שטרם נחפר מהווה אתגר מיוחד, בשל העיסוק במקום שרב בו הנסתר על הגלוי. על המתכנן להותיר גמישות בתוכניות, לביצוע שינויים בעקבות חשיפת ממצאים במהלך העבודה, הדורשת פיקוח צמוד בתיאום מלא עם רשות העתיקות, ומתן הנחיות ופתרונות בשטח.

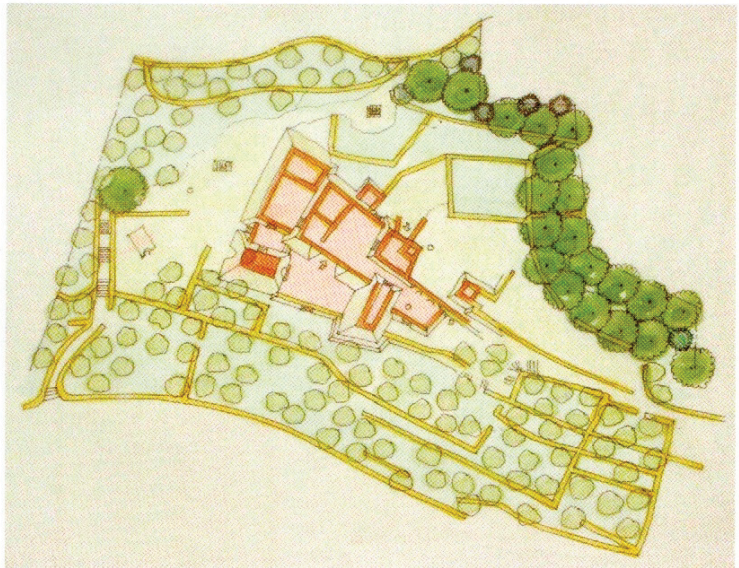
המאמר מציג שלושה אתרים לדוגמה, בהם גיבשו דרכים לשילוב שרידים ארכיאולוגיים בתכנון הפיתוח. הפרויקטים המוצגים בזה בתכנון ג.א.ו. אדריכלים-גי'די גרין ורם איזנברג הם בשלב התכנון. שניים מהם טרם בוצעו ואחד לצערנו כבר לא יבוצע.

תל מלאכותי חדש: חורבת המוצה - רכס חלילים, מבשרת ציון

המוזיאון חבי' ערים, תכנון התב"ע: רות להב וטוני ריג, ניהול הפרויקט: יהל מהנדסים

חורבה זו, בראש נחל חלילים, כוללת שרידי מבנים ומתקנים חקלאיים (גתות, בורות וכו') מתקופת הברונזה ועד התקופה הערבית הקדומה. בין השרידים ניתן להבחין בקשת גדולה, כניסות לחדרים, מערת קבורה ומקווה חצוב בסלע. האתר כולו ממוקם על מדף סלע מרשים וכולל שרידי טרסות חקלאיות. שכונת רכס חלילים תוכננה סביב לאתר, אשר יהווה שטח ציבורי פתוח מרכזי בשכונה, למעט חלק מהשרידים המצויים בתחום המוקצה לבנין בית ספר ואינם מיועדים לשימור.

מאחר שרשות העתיקות אינה רואה באתר נכס ארכיאולוגי ייחודי המצדיק חפירה יקרה, הצענו לשמרו לדורות הבאים על ידי הקמת תל מלאכותי חדש מעל החורבה הקיימת, אשר יגן עליה מפני המשך התפוררות. התל המלאכותי יבלוט בשטח ויבליט בצורתו הייחודית את נוכחות המבנים באתר. בכמה נקודות יבוצעו חפירות מקומיות, אשר יחשפו חלקים של המבנים הקיימים. התכנון לחפירה והקמת התל החדש, באישור רשות העתיקות לאחר שהשטח שוחרר לפיתוח. כמו כן תבוצע חשיפה נרחבת של מדף הסלע, ויחצבו בו מדרגות. הדימוי החקלאי של האתר יודגש על ידי נטיעות של מטעי שקדים, חרובים ותאנים בטרסות העתיקות הסמוכות. פסלי צאן של הפסל דרור אשד יוצבו במקומות שונים בשכונה ובכניסה לאתר ויזכירו את עברו החקלאי של המקום.

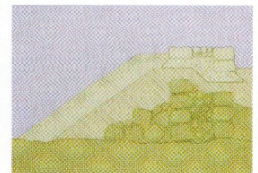
רכס חלילים, תכנית התל המלאכותי

ערכו הנופי והסביבתי של אתר ארכיאולוגי אינו עולה תמיד בקנה אחד עם ערכו המדעי. נוף הרי ירושלים, למשל, מכוסה בטרסות חקלאיות ושומרות עתיקות, אשר אינן מוכרזות כנכס ארכיאולוגי שיש להגן עליו, אך הן ללא ספק בעלות ערך נופי רב.

אתרי עתיקות רבים נמצאים בלב אזורים המיועדים לפיתוח. אם האתר מוכרז, חל עליו חוק העתיקות. לרוב, נוטים מתכנני תב"ע לסמן אתר מוכרז כשטח ציבורי פתוח. אך ללא פתרונות תכנוניים ראויים, גדולים סיכויי ה"שצי"פ" להפוך למגרש מגודר, מוזנח ועוזב.

כללי רשות העתיקות לטיפול באתרים ארכיאולוגיים (למשל: ניקוי כל הצמחיה, איסור שתילה, מגבלות קשות בשימוש בחומרים כגון בטון וכו'), נקבעו על פי אמות מידה של אתר בעל ערך גבוה. שלבי החפירה והשיקום הם יקרים ומורכבים, וגדרשות פעולות אחזקה ושמירה שוטפות לאחר השיקום. לפיכך, כאשר האתר נטול ערך ארכיאולוגי ייחודי, יש נטיה לוותר לחלוטין על שיקומו, בבחינת "הכל או לא כלום". לעיתים קרובות תותר בניה או פיתוח באתר כזה - לאחר ביצוע חפירת הצלה לצרכי מדע, אך הציבור לא יוכל ליהנות ממנו.

לתפישתנו, נוכחות אתר עתיקות בלב מרקם החיים העירוני תורמת ערך מוסף למקום, גם אם ערכו המדעי אינו גבוה במיוחד. האתר יכול להוסיף נופך אסתטי, ליצור קשר אל העבר ולתת ערך חינוכי רב.

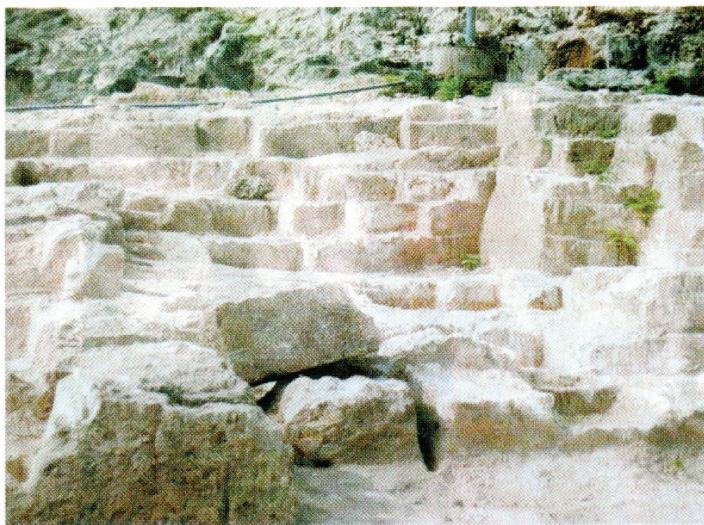
רכס חלילים, פרט תל מלאכותי

ראש מיא, המבצר

ראש מיא, שביל הזיתים

מרכז מורשת מנחם בגין,
המחצבה העתיקה

ראש מיא, פרט ייצוב
מחשוף

ראש מיא, בית הבד

ראש מיא, תכנית
ניתוח האתר מאת
ילדי ביה"ס בן גוריון

ראוי לציין, שאומדן העלות הממוצעת למ"ר בשטח זה, נמוכה מזו של שטחים ציבוריים פתוחים אחרים, רגילים, בשכונה.

גן ארכאולוגי שכונתי: ראש מיא - רוממה, חיפה

המומין: המחלקה לתכנון ארוד טווח, עיריית חיפה
כלב שכונת רוממה בחיפה ניצבים שרידי מבצר עלבני בחורשת אורנים. המבצר הוקם על הדרך העתיקה העולה בנחל גיבורים (ואדי רושמייה) אל הכרמל, בראש גבעה הצופה אל המפרץ. מלבד שרידי המבצר המרשימים, נסתרם ברחבי החורשה שרידי ישוב מתקופות שונות. קרוב לפני השטח יש שרידים של חומות, מגדלים ומתקנים חקלאיים, בהם בית בד מסוג נדיר המיוחד לארץ ישראל. למרות העושר הטמון במקום, האתר אינו מתוכנן לחפירה בקרוב (מסיבות תקציביות).

עיריית חיפה, בשיתוף רשות העתיקות, פנתה אלינו לעריכת תוכנית אב ארוכת טווח להשמשת האתר ושמירה עליו. התוכנית נעשתה בשיתוף תושבים והחברה להגנת הטבע, ובקרוב יוחל בביצוע חלקים מתוכה, בשלבים.

בשלב א' מתוכנן שיקום מבנים בודדים (בעיקר המבצר ובית הבד) והתאמתם לפעילות חינוכית. יתר הממצאים הגלויים והנסתרים יישמרו תוך התערבות מינימלית, לצורכי בטיחות והגנה בפני שחיקה. החורשה תשוקם בנטיעות עצים שפגיעתם בשרידים תת קרקעיים מועטה, בתוספת נטיעות בעלות אופי חקלאי כגון זיתים וגפנים, שישימו להתנסות תלמידים במסיק ובבציר.

תוכנית האב בנויה באופן מודולרי, המאפשר פיתוח של האתר לפי מתחמים ובשלבים. בעתיד מוצע לערוך חפירות מודרכות בשיתוף תלמידים, לאורך שנים, ולשלב חלק מהממצאים בפיתוח הגן. על מנת לא לפגוע במראה הטבעי של החורשה, ינטעו שיחים אשר יעצמו את תחושת המסתורין, ובמקביל ישימו להגדרה והסתרה של משבצות החפירה.

העתקת מחצבה מימי בית שני: מרכז מורשת מנחם בגין, ירושלים

המומין: קרו מורשת מנחם בגין, תכנון הבנין: ספקטור-עמישר, ניהול הפרויקט: תפנית וינד, מהנדס חציבה: אשר שדמון
מרכז מורשת מנחם בגין מוקם בשיפולי גבעת התני"ך, מתחת לכנסייה הסקוטית ומעל דרך חברון והסינמטק. באתר שרידים של דרך חברון הרומית, שרידי כנסייה ביזנטית, מערות קבורה, אקוודוקט ומערכת תעלות מימי בית שני. מרבית ממצאים אלה שומרו ונכללו בתוכנית הפיתוח, הכוללת גן ארכאולוגי עם ממצאים מהאתר. חפירת ההצלח חשפה שרידי מחצבה מימי בית שני בשטח נרחב של האתר. למרות ערכה האסתטי הרב, רשות העתיקות לא ראתה במחצבה נכס לשימור, ולכן הוחלט לבנות את המבנה במקומה. על מנת לא לאבד לחלוטין את יופיה הייחודי של המחצבה, הצענו להעתיק את שרידיה (שכבת הסלע העליונה) בעת הבניה, ולהרכיבה מחדש על גג מרתף החניה. הצעה זו, למרות מורכבותה מבחינה טכנית, התקבלה בהתלהבות. התוכנית כללה תכנון מפורט